

Wereldverbeteraars

Wereldverbetersaars

Een geschiedenis van fair trade

Peter van Dam

AUP

Ontwerp omslag: DPS Design & Prepress Studio

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 741 9

e-ISBN 978 90 4854 479 0

NUR 686

Uitgeverij AUP is een imprint van Amsterdam University Press.

© P. van Dam / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Voor Beatrix, Lotte en Jonathan

Inhoud

Lijst van afkortingen	9
Voorwoord	11
<i>Lof van het schipperen</i>	
1. Kunstnijverheid	21
<i>Waar eerlijke handel vandaan kwam</i>	
2. Suiker	45
<i>Hoe eerlijke handel begon als politieke actie</i>	
3. Papier	89
<i>Hoe eerlijke handel plaatselijk wortel schoot</i>	
4. Koffie	143
<i>Hoe eerlijke handel in de supermarkt belandde</i>	
5. Kleren	195
<i>Hoe een mondiaal netwerk met de markt worstelde</i>	
Conclusie	247
<i>Globalisering te lijf</i>	
Dankwoord	259
Noten	261
Gesprekken en archieven	295
Geraadpleegde literatuur	299
Illustratieverantwoording	305
Doorlezen	309
Index	311

Lijst van afkortingen

Abal	Afzetbevordering Arme Landen
ASVA	Algemene Studenten Vereniging Amsterdam
CNV	Christelijk Nationaal Vakverbond
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EFTA	European Fair Trade Association
EZA	Entwicklungszusammenarbeit mit der Dritten Welt
FLO	Fairtrade Labelling Organizations International
FNV	Federatie Nederlandse Vakbeweging
GATT	General Agreement on Trade and Tariffs
GEPA	Gesellschaft zur Förderung der Partner- schaft mit der Dritten Welt
IFAT	International Federation for Alternative Trade
KVP	Katholieke Volkspartij
LVVV	Landelijke Vereniging van Wereldwinkels (tot 1972 Stichting Wereldwinkels)
MCC	Mennonite Central Committee
NAR	Nationale Raad van Advies inzake de Hulpverlening aan Minder Ontwikkelde Landen
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NCO	Nederlandse Commissie Ontwikkelingsstrategie
Nesbic	Netherlands Students Bureau for Internatio- nal Cooperation
Novib	Nationale Organisatie voor Internationale Bijstand
NEWS!	Network of European World Shops
OS3	Organisation Schweiz Dritte Welt
PPR	Politieke Partij Radicalen
PvdA	Partij van de Arbeid
SIH	Stichting Ideële Import
SOS	Stichting Ontwikkelings-Samenwerking (tot 1972 Stichting Steun Ontwikkelings Streken)
UCIRI	Unión de Comunidades Indígenas del Región del Istmo

UNCTAD	United Nations Conference on Peace and Development
VN	Verenigde Naties
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
WFTO	World Fair Trade Organization

Voorwoord

Lof van het schipperen

Schipperen heeft geen goede reputatie. Wie water bij de wijn doet, wordt snel een gebrek aan ruggengraat verweten. Kersverse, weifelende ouders krijgen te horen dat kinderen duidelijke regels nodig hebben. Als politici compromissen sluiten kunnen ze rekenen op de beschuldiging dat ze hun principes hebben verloochend. Ook binnen de beweging voor eerlijke handel, het onderwerp van dit boek, wordt veel geschipperd. Activisten die zich inzetten voor fair trade krijgen daarom ook vaak het verwijt dat ze hun idealen uit het oog hebben verloren. Hoe kun je de markt tegelijk betreden en bekritisieren?

Een voorkeur voor standvastigheid en ideologische zuiverheid zie ik ook terug in de geschiedschrijving. We schrijven liever over grote gebaren dan over gemodder. Radicale dromers leveren spannendere verhalen op dan voorzichtige hervormers. Revolutionaire bewegingen spreken meer tot de verbeelding dan professionele organisaties. Die begrijpelijke voorkeur voor uitzonderingen wordt een probleem als daardoor de regel buiten beeld raakt. Geëngageerde historici hebben vanaf de jaren zeventig de blik verlegd van politieke, culturele en economische hoogten naar het gewone volk. Het uitzonderlijke bleef echter bepalend. Rebelse volksbewegingen en de opvallende epigonen van de populaire cultuur eisten de aandacht op. In de geschiedschrijving over de jaren zestig overschaduwden The Beatles en Provo het minstens zo invloedrijke *Sound of Music* en de rietsuikeractie voor een eerlijkere wereldhandel. Een brede middengroep van gematigde opvattingen en kleine gebaren ontbreekt in ons geschiedbeeld, terwijl ingrijpende veranderingen juist daar te vinden zijn.

Dat wordt goed zichtbaar als we naar de betekenis van consumptie kijken. Zoals de geschiedenis van de beweging voor eerlijke handel laat zien konden mensen door de groeiende welvaart niet alleen meer kopen. Ze kregen met het nieuwe belang van hun rol

als consument ook andere mogelijkheden om hun stem te laten horen. Om zo veel mogelijk te kunnen profiteren van hun nieuwe positie, grepen ze terug op een strategie die zich in de loop van de twintigste eeuw al op allerlei terreinen had bewezen: ze verenigden zich. Opvallend genoeg trokken ze zich daarbij niets aan van levensbeschouwelijke scheidslijnen: katholieken, gereformeerden, socialisten en vrijzinnigen sloegen in wereldwinkels, tijdens demonstraties en als klanten de handen ineen. We weten nog te weinig over de mechanismen die aan deze samenwerkingsverbanden ten grondslag liggen omdat de geschiedschrijving over de twintigste eeuw vooral aandacht heeft gehad voor de opkomst en ondergang van 'zuilen'. Dit boek laat zien hoe draagkrachtig en invloedrijk de vaak vergeten lossere verbanden waren.

Het dagelijks leven, de maatschappelijke structuren, de economie en de politiek – allemaal zijn ze de afgelopen eeuw ingrijpend veranderd onder invloed van de brede middenklasse waar we zo gemakkelijk overheen kijken. Bedrijvige, bezorgde en ook boze burgers riepen maatschappelijke organisaties in het leven. Actiegroepen zetten zich in voor verheven idealen als mensenrechten, natuurbehoud of eerlijke handel. Vakbonden behartigden de belangen van beroepsgroepen. Zendingsverenigingen probeerden anderen te bekeren. Culturele genootschappen bevorderden theater en muziek.

Het is onmogelijk om een positieve of negatieve balans van deze bonte verzameling initiatieven op te maken. Veel verenigingen streefden naar een betere wereld en gaven zo de gedeelde zorgen een broodnodige stem. Bij al het hedendaagse optimisme over de zelfredzaamheid en mondigheid van burgers in een 'participatiemaatschappij' is het belangrijk om ook onder ogen te zien met welke beperkingen en gevaren die assertiviteit gepaard gaat en ging. Georganiseerde burgers hadden niet altijd verheven doelen voor ogen. Lang niet iedereen was welkom bij hun initiatieven. In veel gevallen werd hun werk allesbehalve professioneel uitgevoerd. Bijna allemaal lazen ze anderen de les. Vaak stelden hun organisaties de eigen belangen veilig, soms voedden ze maatschappelijke conflicten.

Wat als politiek gezien werd en waar politiek te vinden was, veranderde door de bloei van deze organisaties. In de geschiedenis van de beweging voor eerlijke handel die in dit boek centraal staat is goed te zien hoe dat in zijn werk ging. Organisaties en actiegroepen die zich inzetten voor eerlijke handel brachten dat ideaal zelf in de praktijk door eerlijke producten te verkopen. Met allerlei acties brachten ze mondiale economische ongelijkheid onder de aandacht van een breder publiek. De organisaties die het lang volhielden bouwden bovendien expertise op die hen in staat stelde om met politici, ambtenaren en bedrijven in gesprek te gaan. Zo verplaatsten ze de politiek ook naar plekken buiten parlementen en ministeries. Mensen sloten zich bij hen aan om onderwerpen die hun aan het hart gingen handen en voeten te geven. Voorstanders van eerlijke handel zochten het gesprek met politici in de plaatselijke, landelijke en internationale politiek. Ze spraken echter net zo goed met bedrijven. Medeburgers bereikten ze in supermarkten en wereldwinkels, met reclamespotjes en straatacties.

Evenzeer veranderden de activiteiten van dergelijke groepen de manier waarop markten functioneerden en de ideeën over wat 'de markt' is. In de loop van de negentiende eeuw werd de opvatting gangbaar dat er een afzonderlijk economisch domein met eigen regels bestond. De invloed van dat idee bleef niet beperkt tot de theorie. Het kleurde in de twintigste eeuw ook de manier waarop bedrijven en overheden naar mensen keken. Zij werden gezien als consumenten, die met de juiste maatregelen tevreden gehouden of gemanipuleerd konden worden. De consument werd vaak beschouwd als een passieve figuur, die zich naar een vaste logica gedroeg. Organisaties die de belangen van consumenten behartigden, sloten soms aan bij deze denkbeelden door zich op de economische belangen van consumenten te richten. Tegelijkertijd geven de activiteiten van een organisatie als de Consumentenbond eigen opvattingen te zien, bijvoorbeeld over wat goede consumptie is en welke verantwoordelijkheden de consument heeft.

De geschiedenis van de beweging voor eerlijke handel zet het denkbeeld van een passieve consument helemaal op losse

schroeven. De activiteiten en ideeën van deze activisten laten zien dat dé markt niet bestaat. Consumenten positioneren zichzelf en veranderen zo de markt. Mensen maken markten zelf, inclusief de ethische regels die daar gelden. Op dit terrein blijkt schipperen onvermijdelijk. Wie in aanraking kwam met *fair trade* moest steeds weer afwegen wat en hoeveel zij kocht, wat een eerlijke prijs was en wie ervoor moest zorgen dat handel eerlijk verliep.

De activiteiten en doelstellingen van deze organisaties begonnen meestal marginaal. Ze waren lang niet altijd spectaculair en kwamen vaak wat onbeholpen over. Toch maakten ze in het dagelijks leven van veel mensen een groot verschil. Hoe mensen reageerden op ingrijpende veranderingen als globalisering, dekolonisatie en het ontstaan van een consumptiemaatschappij is alleen maar te begrijpen als we zien hoe ze handelden, wat ze op deze terreinen ondernamen. Door de geschiedenis van *fair trade* onder de loep te nemen, kunnen we de omgang met globalisering in de jaren van economische expansie, dekolonisatie en massaconsumptie scherpstellen. De geschiedenis van een schipperende beweging als deze is dus niet minder spannend dan die van compromisloze revolutionairen en eenzame helden. Ze is cruciaal voor een beter begrip van onze eigen tijd en staat bol van de spanningen.

De beweging voor eerlijke handel werd en wordt in West-Europa gedragen door mensen uit de middenklasse. Een minderheid van de betrokkenen was zeer radicaal en uitgesproken, een veel bredere groep aanhangers hield er meer gematigde opvattingen op na en voelde zich door het pragmatische karakter van de beweging aangesproken. De beweging moest ook daarom voortdurend schipperen. Allereerst tussen het als marktpartij verkopen van producten en het aan de kaak stellen van mondiale ongelijkheid. Vanaf de jaren zestig tot en met de jaren tachtig draaiden veel van de conflicten onder voorstanders van eerlijke handel om de balans tussen deze twee. Sommigen wilden helemaal niets te maken hebben met het verkopen van producten omdat dat een kapitalistische activiteit was, terwijl het kapitalisme nu juist de oorzaak van de ongelijkheid zou zijn. Anderen moesten niets hebben van symbolische acties waar mensen in

nood niet direct mee geholpen waren. In de praktijk gingen de uiteenlopende doelstellingen echter meestal goed samen, en daar is het vroege succes van de beweging vooral aan te danken. Toch waren er momenten waarop de betrokkenen moesten kiezen: wat was belangrijker? Die vraag werd in het bijzonder lastig toen producenten van eerlijke handelswaar erop aandrongen om met het oog op hun situatie meer te gaan verkopen.

Vanaf de jaren negentig moest de beweging ook in een andere kwestie leren schipperen. Ging het bij fair trade om de benadeelde kleine boeren in Afrika, Azië en Latijns-Amerika? Of mochten acties zich niet tot deze groep beperken? Was een spijkerbroek een eerlijk product als een coöperatie een eerlijke prijs voor de katoen had ontvangen, of pas als in de hele productieketen de arbeidsomstandigheden acceptabel waren? Ter discussie stond kortom of eerlijke handel allereerst de postkoloniale ongelijkheid tussen Noord en Zuid recht moest trekken of van meet af aan overal ter wereld hetzelfde ideaal dichterbij moest brengen.

Wat de strijd rondom deze vragen ook laat zien, is dat we ons gangbare beeld van sociale bewegingen moeten bijstellen. Ze beginnen niet altijd radicaal om vervolgens steeds pragmatischer te worden. In de beweging voor eerlijke handel gingen pragmatisme en idealisme sinds haar ontstaan hand in hand. Radicale ideeën konden zich ontvouwen met dank aan een netwerk van meer gematigde, sympathiserende groepen. Achter de façade van felle conflicten over de idealen van de beweging ging een praktisch schuil waarin mensen samen konden werken in een wereldwinkel of dezelfde eerlijke producten uit de schappen van de supermarkt pakten.

Het succes van de beweging voor eerlijke handel biedt alle redenen om het schipperen te waarderen. Niet alleen maar omdat schipperen iets is wat de meeste mensen nu eenmaal doen. De in dit boek beschreven geschiedenis laat zien dat mensen juist door te schipperen de wereld kunnen veranderen. Hooggestemde idealen zijn belangrijk, maar ze worden pas werkelijkheid als we ze met zin voor het haalbare, met compromissen en kleine stapjes steeds iets dichterbij brengen.

Een geschiedenis over schipperende mensen is ook nuttig. Wie schippert heeft een kritisch perspectief hard nodig. Idealen zonder realiteitszin zijn even zinloos als realiteitszin zonder vergezicht. De geschiedenis van het streven naar eerlijke handel laat zien dat wie bezig is met wat nu haalbaar is steeds het gevaar loopt haar idealen te vergeten. Op dit moment is dat gevaar voor eerlijke handel misschien wel groter dan ooit. Na de aanvankelijke teleurstelling over het uitblijven van snelle en grote veranderingen in de internationale politiek heeft de beweging veel bereikt door zich te richten op gewone mensen en bedrijven. Door zich te roeren op de markt konden activisten iets betekenen voor mensen in het mondiale Zuiden en maakten ze maatschappelijk verantwoord ondernemen tot een alom geaccepteerde norm.

De voortrekkers van de beweging en haar sympathisanten kunnen trots zijn op de behaalde successen, hun lange adem en creativiteit. Het succes heeft er echter toe geleid dat betrokken organisaties en producenten heel wat gevestigde belangen hebben. Dat maakt het soms moeilijker om verder dan de korte termijn te blijven kijken. De samenwerking met bedrijven heeft veel opgeleverd. *Corporate social responsibility* is voor bedrijven tegenwoordig een bijna onontkoombare norm. Maar om te zorgen dat maatschappelijk verantwoord ondernemen meer dan een goed voornemen is, zijn er politieke regels nodig. Eerlijke handelswaar is ook nog te veel een luxeproduct: de kopers zijn vooral mensen die iets te besteden hebben.

Als we eerlijke handel echt belangrijk vinden, mogen we die niet alleen aan welwillende bedrijven en bemiddelde consumenten overlaten. Alleen in samenwerking met de politiek kan eerlijke handel de regel worden. Ten slotte is het gevaarlijk om het streven naar eerlijke handel te sterk aan een specifieke groep mensen in Afrika, Azië en Latijns-Amerika te binden. Eerlijke handel is immers geen vrijblijvende kwestie, waar we als we willen iets aan kunnen bijdragen. Om een eerlijke markt te bereiken is schipperen tussen wat ideaal en wat haalbaar is nog altijd even nodig.

Eerlijke handel – meer dan *fair trade*

Wat is fair trade? Over die vraag hebben activisten door de jaren heen heel wat afgediscussieerd. In 2001 stelden de belangrijkste vertegenwoordigers van de beweging een gemeenschappelijke definitie vast:

Fair trade is een handelsrelatie, gebaseerd op dialoog, transparantie en respect, die streeft naar meer gelijkheid in de internationale handel. Ze draagt bij aan duurzame ontwikkeling door gemarginaliseerde producenten en arbeiders betere handelsvoorwaarden te bieden en hun rechten veilig te stellen – in het bijzonder in het mondiale Zuiden. Fairtrade-organisaties zetten zich, gesteund door consumenten, in om producenten te steunen, bewustwording te bevorderen en campagne te voeren om de regels en praktijk van de reguliere internationale handel te veranderen.

In dit boek gebruik ik in plaats van ‘fair trade’ de term ‘eerlijke handel’. Dat doe ik omdat de inzet voor eerlijke handel breder was en is dan de organisaties die zich tegenwoordig als voorstanders van fair trade opwerpen. Zoals in dit boek zal blijken, waren behalve wereldwinkels, Fair Trade Original en Max Havelaar organisaties als Novib en de Schone Kleren Kampagne cruciale spelers.

Zo’n brede blik op de geschiedenis van eerlijke handel maakt het wel moeilijk om het overzicht te behouden. In het onderstaande schema zijn de hoofdrolspelers uit dit boek te vinden. Ze zijn grofweg op te delen aan de hand van hun voornaamste activiteit. Naast groepen die vooral campagne voeren bestonden van meet af aan organisaties die vooral ‘eerlijke’ handelswaar importeerden. Sinds eind jaren tachtig kwamen daar organisaties als de stichting Max Havelaar bij, die zich bovenal richtten op het verstrekken van en bekendheid geven aan een keurmerk. Het schema dient slechts als een eerste oriëntatie, want de scheidslijnen tussen deze organisatietypen zijn niet scherp. Een importeur als Fair Trade Original hield zich ook bezig met campagnes. Wereldwinkels voeren actie en verkopen eerlijke handelswaar. Bovendien zetten veel activisten zich voor meerdere organisaties tegelijk in.

Overzicht van de nationale en internationale organisaties die zich inzetten voor eerlijke handel

	Campagne voeren	Importeren en verkopen	Keurmerk beheren
Nederland	Oxfam-Novib* Solidaridad Landelijke Vereniging van Wereldwinkels** Schone Kleren Kampagne Fairtrade Gemeente Campagne Fair Wear Foundation	Fair Trade Original*** Stichting Ideële Import Afzetbevordering Arme Landen (Abal) Tony's Chocolonely	Stichting Max Havelaar Utz Certified
Internationaal	Network of European World Shops (NEWS!) Clean Clothes Campaign Fair Trade Advocacy Office	European Fair Trade Association (EFTA)	Fairtrade Labelling Organizations International (FLO)

* Vanaf 1956 Novib, sinds 2006 Oxfam-Novib

**Vanaf 1970 Landelijke Stichting Wereldwinkel, sinds 1972 Landelijke Vereniging van Wereldwinkels

*** In 1959 opgericht als Komitee Steun Onderontwikkelde Streken, in juli 1959 Stichting Steun Ontwikkelings Streken, vanaf 1973 Stichting Ontwikkelings-Samenwerking (maar in de praktijk ook S.O.S. Wereldhandel), in 1977 SOS-Wereldhandel, 1994 Fair Trade Organisatie, sinds 2005 Fair Trade Original

Beginnen

‘Heb jij zelf iets met fair trade?’ peilden betrokkenen vaak als ik ze sprak over hun inzet voor eerlijke handel. Ik kwam niet verder dan de herinnering aan een wereldwinkel waar ik mijn fiets langs moest manoeuvreren om de oefenruimte van mijn band te bereiken. Sinds mijn studietijd kocht ik ook wel meestal eerlijke koffie, maar verder ging mijn interesse lange tijd niet – dacht ik althans. Tot ik onlangs tussen mijn oude aantekeningen een onderzoeksplan uit 2006 vond.

Verwonderd las ik een wat pretentieuze schets voor een promotieonderzoek die ik in 2006 indiende bij het Zentrum für Niederlande-Studien. Hoe reageert het economische systeem op morele argumenten? Heeft de economie een eigen moraal of ontleent ze die aan andere terreinen? Dit onderzoeksplan was ik helemaal vergeten. Ik wilde opvattingen van Nederlandse en Duitse activisten over eerlijke handel vergelijken. Juist die vergelijking zou buitengewoon interessant zijn: hoe werkte het koloniale verleden door? Had de vermeende Nederlandse handelsgeest invloed?

In mijn uiteindelijke onderzoek is het van een vergelijking tussen Nederland en Duitsland niet gekomen. Nationale eigenheden ben ik nauwelijks tegengekomen. De afgelopen jaren verraste het me wel hoe sterk het koloniale verleden in de geschiedenis van de beweging doorwerkte. Een onverwachte openbaring, dacht ik. Maar blijkens dat zinnetje over het koloniale verleden vermoedde ik dat al in 2006? Zelfs onze eigen geschiedenis kunnen we hoogstens benaderen.

Destijds bleef het bij een schets, die ik al gauw weer was vergeten. Toen ik als docent aan de Universiteit van Amsterdam in 2011 aan een nieuw onderzoek wilde beginnen, koos ik voor eerlijke handel. Oudgediende activisten en hedendaagse fairtrade-organisaties zegden meteen hun medewerking toe. Vol goede moed beloofde ik dat het onderzoek, mits ik een beurs kon bemachtigen, ongeveer vier jaar zou duren. Een jaar later kreeg ik die beurs. Het is niet bij vier jaar gebleven.